

სახელ-მამისსახელობით მიმართვის შესახებ ქართულში

პიროვნებისადმი მიმართვის სხვადასხვა საშუალებათაგან ქართული ენისათვის ისტორიულად ბუნებრივი ჩანს მიმართვა სახელით, მიმართვის ობიექტის საკუთარი სახელის აღნიშვნით:

ქრისტე, გიცი შენ ვინ ხარ; პეტრე, არა უწყია, რაა იგი უბრძანე მოციქულსა ჩემსა; შენ უწყი, ბალაპვარ, ვითარ სიჩოუბასა... შინა მპოვე; ნუ გეშინნ, ილარიონ, დღესვე განისწავლოს იგი; რაა არს, რაა გელმის, ეფთჳმე; ისმინე, რაჟღენ და დაუტევენ უხმარნი ეგე სიტყუანი... და სხვ.

მიმართვის სახელი შეიძლება განსაზღვრული იყოს ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი სხვა არსებითი სახელით (ძმაო, დაო, ძეო, შვილო და მისთ.), ან მას ახლდეს შორისდებულნი შ. მაგალითად:

ძმაო ლუკიანე, რაჟაა შეშინდი ერთისაგან ქიისა; გვედრები შენ, ძმაო აზარია, რაჟათა მაუწყო მე; შვილო გაბრიელ, საოსტიგნით ცხელი საქმელი კორკოტისაა მიმართუ; შიო დასაფ... ვითარ შოითმენ ბნელსა მას გარესნელსა; აწ გვედრები შენ, მამაო შაბრაამ, რაჟათა მიველინო ეგე სახელ მამისა ჩემისა; შიდაო ჩემო თაგინე, ჩემდა მოქეც... და ა. შ.¹

პიროვნებისადმი მიმართვა სახელითა და მამის სახელით ქართული ენისათვის ბუნებრივი არ უნდა ყოფილიყო არც ისტორიულად, არც კილოების მიხედვით. ძველ ლიტერატურულ და საისტორიო ძეგლებში დადასტურებული მამისსახელიანი საკუთარი სახელები (ივანე აბულეთის ძე, ბარამ ვარდანის ძე, ოთაღო შერვაშის ძე, საღირ კოლონკელის ძე, სარგის ვარამის ძე, ევდემონ ჩხეტის ძე, ქავთარ ივანეს ძე, კახაბერ კახაბერის ძე და მისთ.) არც ერთ შემთხვევაში მიმართვისას არ გამოიყენება. ეს ფორმები დღევანდელი სახელ-გვარული ერთეუ-

¹ მაგალითები ამოღებულია ა. კიზირიას წერილიდან „მიმართვა ძველ ქართულში“: ქართული ენის სტრუქტურის საკითხები, III, 1963, გვ. 19.

ლების ფარდია და ამავე დროს პიროვნების გენეალოგიური დახასიათების ერთ-ერთ უმარტივეს ვარიანტს წარმოადგენს.

პიროვნების გენეალოგიური დახასიათება ზოგადენობრივი მოვლენაა, გამოწვეული ენის მომხმარებლის მოთხოვნილებით — მიიღოს დამატებითი ინფორმაცია. ეს დახასიათება დისტანციური დამოკიდებულებების გამომხატველი ჩანს. დისტანციის საფუძველი შეიძლება იყოს სოციალურიც და ასაკობრივიც, ან ამგვარი დახასიათება უპასუხებდეს ე. წ. კანცელარიული ეტიკეტის მოთხოვნებს. როგორც ცნობილია, აღმოსავლურ ენათა უმეტესობა პიროვნების დასახელებისას აღნიშნავდა ამ პირის მამას, პაპას, ზოგჯერ უფრო შორეულ წინაპარს, ზოგჯერ შვილს და სარწმუნოებასაც კი². (მაგალითად, ცნობილი მწერლისა და მეცნიერის ავიცენას ზუსტი სახელი **აბუ ალი იბნ სინა** ნიშნავს **მამა ალისა და შვილი სინასი**). მამა-პაპის მიხედვით პიროვნების დეფინიცია უცხო არ არის არც ზოგი ევროპული ენისათვის.

ქართული ენა ერთ-ერთი იმ ენათაგანია, რომელთაც ადამიანის გენეალოგიური დახასიათება უაღრესად გამარტივებული აქვთ. ამ სიმარტივეს ქართული ავლენს პიროვნებისადმი ოდენ სახელით მიმართვის წესშიც.

მიმართვის ფორმულებში მამის სახელის გამოჩენა გვიანდელი მოვლენაა და უკავშირდება ქართველ და რუს ხალხს შორის პოლიტიკურ-ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობის დამყარებას.

თვით რუსულ ენაში სახელ-მამისსახელობით მიმართვა შედარებით ადრე დაიწყო (როგორც მიუთითებენ, დაახლოებით მე-16 საუკუნიდან), მაგრამ ძალიან დიდხანს ის მხოლოდ სოციალურ ფუნქციას ინარჩუნებდა. ცნობილია, მაგალითად, რომ პეტრე I და ეკატერინე II თვითონ ამტკიცებდნენ იმ პირთა სიას, ვისაც რაიმე საგანგებო დამსახურების გამო ან თვით მათი — მმართველთა კეთილგანწყობილების ნიშნად წილად ხვდებოდა სახელითა და მამის სახელით მოხსენიების პატივი. მხოლოდ მე-18 საუკუნის ბოლოს შეიძინა მამის სახელით პიროვნების მოხსენიებამ საყოველთაო მოხმარების უფლება. (დღეს ამგვარ მიმართვებს რუსულში, ძირითადად, ასაკობრივ-პრესტიჟული ფუნქცია აქვს)³.

² см. Н. А. Белгородский, Социальный элемент в персидских именах, прозвищах, титулах и фамилиях: Записки Инст-та Востоковедения АН, т. I, Л-д, 1932, стр. 213-242.

³ ამის შესახებ დაწერილებით см. В. И. Максимов, А. Л. Максимова, Откуда пошли Петр Петрович и Комар Комарович: журн. „Русская речь“, 1980, № 2.

სწორედ ამ პერიოდიდან არის დადასტურებული ქართულშიც სახელითა და მამის სახელით მინართვის ფორმები (ივან პეტროვიჩის ტიპისა).

მაგრამ, როგორც ჩანს, ქართველებს იმთავითვე უგრძვნიათ ამ ფორმების სიუცხოვე, ვერ გაუთავისებიათ ისინი და უცლიათ მათი „გაქართულება“, რისთვისაც გამოუყენებიათ ძველ ქართულ ენაშივე არსებული სახელ-მამისსახელიანი შესიტყვების მოდელი — სახელი+ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მამის სახელი (იოსებ დავითისი-ს ტიპისა). ამ მოდელის მიხედვით აგებული საკუთარი სახელები გვხვდება უკვე სახარებისა და ბიბლიის ძველ ქართულ თარგმანებში (მაგალითად, ისუ ბარაბაისი — მთ. 27, 17; იაკობ ზებედესი — მრკ. 1, 19; იაკობ აღფესი — მრკ. 3, 17⁴; იეზონია იეზერისი — 11, 1; ფალტია ბანიაისი || ფალტია, ძმ ბანიაისი — 11, 13⁵ და სხვ.); მაგრამ, რაც ამ შემთხვევაში ჩვენთვის უფრო საყურადღებოა, ამგვარი სახელები დადასტურებულია ძველ ქართულ სიგელ-გუჯრებსა და ბოძების წიგნებშიც. მაგალითად, ერთ უძველეს საბუთს (1259 წ.) მოწმის ასეთი ხელმოწერა აქვს: „მეჭურჭლეუბუცესისა კახოსისა დაწერილსა მე, ავაგ სარგისცა მოწამე და დამამტკიცებელი ვარ“⁶. 1260—70 წწ. დათარიღებულ საბუთს „შიომღვიმის კრებულის (sic) დაწერილი ზოსიმე ტობაის-ძისადმი სამწირველოს ბოძების შესახებ“ — მოწმეები ადასტურებენ: „აწ ამას დაწერილსა ჩუენსა მოწმენი ვართ ამას შინა უღაბნოსა მყოფნი ძმანი ...მამი თევდორე, ... ნიკოლოზ საგდუხტისი, მიქაილ აფხაზი“⁷. ... სხვაგან, 1281—82 წლის საბუთს ერთ-ერთი მოწმე ასე აწერს ხელს: „ნე მარკოზ თადეოზისი მოწამე ვარ პატრონისა კათალიკოზისა ბრძანებისაჲ“⁸.

ამგვარი სახელ-მამისსახელიანი ფორმით პიროვნების მოხსენიება უცხო არ ყოფილა არც შემდგომ (XIV—XVI) საუკუნეებში. ძველ ქართულ ადაპებში კვითხულობთ: „მწუხრი პანაშვიდი იოსებ ხაფლა-

4 იხ. ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია, ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ივანე იმნაიშვილმა, თბ., 1979.

5 იხ. ეზეკიელის წიგნის ძველი ქართული ვერსიები, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო თინათინ ცქიტიშვილმა, თბ., 1976.

6 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 65. უნდა იყოს სარგისისცა. შეცდომის მიზეზი ისაა, რომ საკუთარი სახელის ბოლო მარცვლი ნათესაობითი ბრუნვის წინადადა მიჩნეული.

7 ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. III, თბ., 1970, გვ. 167.

8 იქვე, გვ. 172.

ისი“ (var. ხაფლისი), სხვაგან: „პანაშვილი იოხებ ხავთაის ძისა“. ამ ორ იოსებს „ალაპების“ ტექსტების გამომცემელი პროფ. ელ. მეტრეველი ერთსა და იმავე პიროვნებად მიიჩნევს (მამის სახელში განსხვავებას ნუსხებში ასოთა გრაფიკული აღრევით ხსნის)⁹. მაშასადამე, ხაფლაისი = ხაფლაის ძე. იმავე „ალაპებში“: „ამასვე დღესა ალაპი ივანე ქავთარისი“; „ალაპი ოთარისა ვარაზასი“¹⁰ და ა. შ.

გიორგი ავალიშვილის ცნობილ ხელნაწერ კრებულში, რომელიც გასული საუკუნის დასაწყისითაა დათარიღებული, შეტანილია სოლომონ პირველის შვილიშვილის გიორგი ბაგრატიონის თავგადასავალი, რომელსაც სათაურად აქვს: „შემთხუევანი იმერთა მეფის სოლომონის ძის ძისა გიორგი აღექსანდრესისა“¹¹ იმავე პერიოდში თეიმურაზ ბაგრატიონი წერს: „მაშინ [ლეკნი] დაეცნენ ყარაღაჯს, სადაცა გორს მყოფნი მეფის ძენი იულონ ირაკლისა და ძის ძეი მეფისა იოანე გიორგისა განვიდნენ...“¹²

დამოწმებული შესიტყვებები ყველგან სახელ-მამისსახელიანი საკუთარი სახელებია. გამორიცხული არ არის, რომ ქართულ კანცელარიასში მათს დამკვიდრებას ხელს შეუწყობდა აღმოსავლურ სამყაროსთან ქართველი ხალხის მაშინდელი სიახლოვე, თუმცა ისიც საგულისხმოა, რომ ამგვარად „გაკეთებული“ სახელები შემოუნახავთ მთის კილოებსაც: ხევსურულს, თუშურს, ფშაურს. ცნობილი ზოგაის მინდი და მისი მსგავსი სახელები, როგორცაა ბიტურაისა აბაი, სანავის სანავი, უთურგის გიორგი, ზოშაქის ტურა, ლუის ლუხუმი და სხვ. სახელ-მამისსახელიანი შესიტყვებებიდან მიღებული საკუთარი სახელებია¹³.

სწორედ ამ, ქართულისათვის უკვე ბუნებრივი ყალიბის მიხედვით გაუმართავთ ქართველებს გასულ საუკუნეში სახელ-მამისსახელობით მიმართვის ფორმები.

⁹ მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 74, 108, 120.

¹⁰ იქვე, გვ. 84, 88.

¹¹ იხ. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, S კოლექცია, ტ. I, 1959 წ. გვ. 353.

¹² თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. შიქიაშვილმა, თბ., 1983, გვ. 61.

¹³ დასამოწმებლად იხ. ა. შანიძე, ხალხური პოეზია, ტ. I, ხევსურული, ტფ., 1931, გვ. 49, 32; 100, 1; 142,4; 143,7; 146,2,27 და სხვ. და ალ. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, ტექსტებითა და ინდექსით, თბ., 1960, გვ. 398, № 124; 363, № 65.

ანგვარი „გაქართულებული“ მიმართებები დასტურდება ბესიკთან: დიდო იმპერატორია, ეკატერინა ალექსიისავე, ყოვლად მოწყალეო-ხელმწიფევ; დიდო და ყოვლად მოწყალეო იმპერატორია ეკატერინა ალექსი-საო¹⁴.

ამგვარივე ფორმა მიმართვისა შემოუნახავს საქ-ს საისტორიო და-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერთა აღ-წერილობის H კოლექციის № 1196 ხელნაწერს, რომელიც დაახლო-ებით 1818 წელს უნდა იყოს შესრულებული. გ. ავალიშვილს თავი-სი ხელნაწერი კრებული უჩუქებია დავით იოანეს ძე ორბელიანისა-თვის და ხელნაწერის ყდის საცავ ქაღალდზე შიგნიდან მიუწერია: ბრწყინვალეო თავადო დავით იოანესო ორბელიანო...¹⁵

ასეთი მიმართვის რამდენიმე შემთხვევა ილია ჭავჭავაძის პირად წერილებშიცაა შემორჩენილი:

დიდად ბატივემულო ბატონო ანთიმოზ ივანისავე!
საყვარელო კნიაზო, რაფიელ დავითისავე!
ღრმად ბატივემულო ბატონო ექვთიმე სვიმონისავე!
ბატონო მიხეილ ვახტანგისავე!¹⁶...

მაგრამ, როგორც ჩანს, მიმართვის ფორმათა ამგვარმა წარმოებამ ქართულში ფეხი ვერ მოიკიდა და იმთავითვე ამ რიგის სახელები ქარ-თულ საბუთებშიც რუსულისებურად გაფორმდა. ბესიკთან ვკითხუ-ლობთ:

მალაშობილო ბრიადირო და კვალერო ვასილ სტეფანიჩ, მწყა-ლობელო ჩემო ხელმწიფევ (გვ. 194); გრიგორი ალექსანდროვიჩ (გვ. 192), სერგია ლაზარეიჩ (გვ. 213) და მისთ.

დოკუმენტებისა და მიმოწერის შემდეგ სახელ-მამისსახელო-ბით მიმართვის ფორმები რუსულიდან ნათარგმნი მხატვრული ლიტე-რატურის ენაში დამკვიდრდა, შემდეგ კი ზეპირმეტყველებაშიც გავრ-ცელდა და არაერთი უხერხულობისა თუ შეუსაბამობის მიზეზი გახ-და. ამთავითვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მიმართვის აღნიშნული მოდელი სხვადასხვა შეფასებას იმსახურებს მხატვრულ თარგმანსა და ზეპირ-მეტყველებაში.

მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოსა და რუსეთის

¹⁴ ბესიკი, თხზულებანი, აღ. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას რედ-ობ., 1962, გვ. 159, 191.

¹⁵ ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. III, კ. კეკელიძის საერთო რედაქციით, თბ., 1948, გვ. 147.

¹⁶ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, პ. ინგორო-ყვას რედაქციით, ტ. X, თბ., 1961, გვ. 87, 147, 149.

კულტურული ურთიერთობის განმტკიცებას მოჰყვა რუსულიდან ქართულად თარგმნით დიდი გატაცება. უკვე 60-იანი წლებიდან ქართულ პერიოდულ გამოცემებში ხშირად ვხვდებით რუსულიდან ნათარგმნ თხზულებებს. მათარგმნელები ივ. კერესელიძე, ივ. მაჭავარიანი, ი. პოლუმორდინოვი, ალ. სულხანოვი, ი. ბერიძე, გრ. წინამძღვაროვი, განდევილი და სხვები სახელ-მამისსახელით მიმართვის ფორმებს ქართულ ენაზეც რუსულ ელფერს უტოვებენ; როგორც წესი, გადმოაქვთ ასე: ივან ზახარის, აფანასი პავლოვიჩი, ანა პეტროვნა, ტატიანა ვლასოვნა და ნისთ. ასე რომ უკვე გასული საუკუნის დამლევეს ქართულ მწერლობაში ვარკვეული ტრადიციაც კი დამკვიდრდა აღნიშნული მიმართვების რუსულისებურად, რუსული ელფერით გადმოღებისა¹⁷.

დღეს მათარგმნელთა დიდი უმრავლესობა ერთსულოვნად უჭერს მხარს ამ ტრადიციას. აღნიშნული პრინციპითაა გადმოტანილი სახელ-მამისსახელობით მიმართვები პუშკინის რჩეულ თხზულებათა ქართულ თარგმანებში, დოსტოვესკის, გოგოლის, ჩეხოვის, ლევ ტოლსტოის, ტურგენევის, ალ. ტოლსტოის, ტინიანოვის, კუპრინის, ფურმანოვის, ბაბელის, ბულგაკოვის, ილფისა და პეტროვის, შიშკინის თხზულებათა თანამედროვე ქართულ თარგმანებში¹⁸.

შედარებით იშვიათად თანამედროვე თარგმანებში შეიძლება შეგხვდეს სახელ-მამისსახელიანი მიმართვის ფორმის გადმოქართულებაც. ასეა, მაგალითად, ნათარგმნი ლეონიდ ლეონოვის რომანები „რუსული ტყე“ და „ქურდი“ (მათარგმნელი გ. კარბელაშვილი): **სოფიო ბაგრატის ასულო, ვასილი კასიანეს ძე, ნიკოლოზ თომას ძე, ივანე მათეს ძე** და მისთ.

თუ სათარგმნ მასალაში მიმართვის ფორმა მხოლოდ მამის სახელია (ვასილიჩი, საველიჩი, ლუკიანიჩი, იონუფრიევნა...), ქართულ თარგმანში ის რუსული ელფერითგვა გადმოღებული იმ მათარგმნელებთან, რომლებიც ტრადიციულ წესს უჭერენ მხარს, ლ. ლეონოვის თხზუ-

17 სანიმუშოდ იხ. მ. ლერმონოვოვი, მასკარადი, თარგმ. გრ. წინამძღვაროვისა: „ციცკარი“, 1864, X; ა. გრიბოედოვოვი, ვიი ქუისაგან, თარგმ. განდევილისა: „მოამბე“, 1903, VII; თ. დოსტოვესკი, დანაშაული და სასჯელი, თარგმ. ინ-იანი-სა: „მოამბე“, 1905, X; მ. გორკი, სამნი, თარგმ. ი. პოლუმორდინოვისა: „მოამბე“, 1903, VII; „ხანიზდეჟი“, თარგმ. ი. ბერიძისა: „ციცკარი“ 1869, XI; ივანე სავიჩი პოდეპარინი, თარგმ. ი. კერესელიძისა: „ციცკარი“, 1869, VII და სხვ.

18 მათარგმნელები არიან: ი. აგლაძე, კ. გამსახურდია ი. ზურაბიშვილი, შ. დიდიანი, მ. პატარიძე, დ. კასრაძე, ვ. გუნია, პლ. ბებია, შ. აფხაიძე, ქ. ირემაძე, ი. ქვეჯარაძე, რ. ჯაფარიძე, ჯორჯანელები, გ. კეილაშვილი, ნ. ხატისკაცი, თ. ჯავახიშვილი, ი. და ა. ახალშენიშვილები, დ. დეკანოზიშვილი, თ. ბებურიშვილი, ა. სოკოლოვა, შ. სულაბერიძე და სხვები.

ლებათა აღნიშნულ თარგმანებში კი ასეთი მიმართებებიც გაქართუ-
ლებულია (ტიმოთეს ძევ, ბოგდათის ასულო, სიმონის ასულო და სხვ.).

ჩვეულებრივ, თუ მიმართვის ფორმები რუსულისებურადაა გად-
მოღებული ქართულ თარგმანში (ივან პეტროვიჩი, ანა ილინიშნა...), იმა-
ვე თარგმანში სახელ-მამისსახელიანი ყველა ფორმა (არა მიმართვისა-
საც) რუსული ელფერიითაა გადმოტანილი, ხოლო როდესაც მიმართვის
ფორმები გაქართულებულია, გაქართულებულია სახელ-მამისსახელია-
ნი საკუთარი სახელები სხვა შემთხვევებშიც.

მაგრამ უხერხულობა, რომელსაც ქართულში საერთოდ სახელითა
და მამის სახელით მიმართვა იწვევს, იმაშიც ვლინდება, რომ ზოგჯერ
ერთსა და იმავე ტექსტში შეიძლება შეგვხვდეს რუსულისებურად გად-
მოტანილი სახელ-მამისსახელიც და გაქართულებულიც. მაგალითად,
ილფისა და პეტროვის „ოქროს კერპის“ ჯორჯანელებისეულ თარგმანში
სახელ-მამისსახელიანი მიმართვის ფორმები ყოველთვის რუსულისე-
ბურადაა გადმოტანილი (ადამ კაზიმიროვიჩი, სერგეი მიტრიჩი, ზოსია
ვიქტოროვნა და ა. შ.). ხოლო როდესაც სახელი და მამის სახელი
თხრობისას გამოიყენება, აქ მთარგმნელები ხან რუსულისებურ ფორ-
მას არჩევენ, ხან კი მას აქართულებენ. ერთი მხრივ, გვაქვს:

გ ა ს ი ს უ ა ლ ი ა ნ დ რ ე ი ჩ ი ს ც ხ ვ რ ე ბ ა შ ი დ ა გ ა მ წ ვ ა ე ე ... ტ ა ნ ჯ ე ს პ ე რ ი -
ო ლ ი (ილფ. პეტრ., 134).

... ა ი ლ უ კ ი ა ფ რ ა ნ ც ე ე ნ ა ც ა დ ა ს ტ უ რ ე ბ ს ა მ ს კ ა ნ ო ნ ი ე რ ე ბ ა ს (იქვე, 139)
და მისთ.

მეორე მხრივ:

არასამსახურებრივ გარემოში ალექსანდრე ივანეს ძე მხდალი...
ადამიანის შთაბეჭდილებას არ ტოვებდა (იქვე, 97).

ადამ კაზიმირის ძემ პედალს ფეხი დააჭირა (იქვე, 77).

... ფ ე დ ო რ ნ ი კ ი ტ ა ს ძ ე ს ა მ ო უ ე ნ ო ბ ი მ ე თ ო ლ უ რ ო ბ ი თ ე ც ხ ა ლ ე ბ ო დ ნ ე ...
სიზმრები (იქვე, 85) და ა. შ.

თარგმანებში სხვა სახის შეუსაბამობებიც გვხვდება. მაგალითად,
ა. ლუკინის, დ. მედვედევისა და ვ. მიხაილოვის „შურისძიების“ მთარ-
გმნელს სახელ-მამისსახელით მიმართვა ძირითადად რუსულისებურად
გადმოაქვს (ედუარდ ქსავერიევიჩი, ნიკოლოზ არტუროვიჩი, ევგენი
ევგენიევიჩი და მისთ.), ზოგჯერ კი მას აქართულებს: — ევ, ნიკოლოზ
ივანეს ძევ, ეს რა შეცდომა მოგსვლიათ! — ვუთხარი კუზნეცოვს
(გვ. 49).

სადავოა სხვა პრინციპიც, როდესაც თხრობისას სისტემებრივ გა-
მოყენებულია გაქართულებული მოდელი (ალექსანდრე ნიკოლოზის
ძე ემელიანოვი ემელიანოვის ქუჩაზე ცხოვრობს; ნიკოლოზ ალექ-

სანდრეს ძე იატაკქვეშა ბოლშევიკურ უჯრედში შედიოდა; ლუდმილა ევგენის ასულმა; დარია ვასილის ასული; მარგარიტა ვლადიმერის ასული და ა. შ.), ხოლო მიმართვისას რუსულისებურს ეძლევა უპირატესობა (ნადეჟდა კონდრატიევნა, ნიკოლაი ალექსანდროვიჩი, მატვეი ავერიანოვიჩი და ა. შ.)¹⁹.

ცხადია, ამგვარ აღრევას სალიტერატურო ენა ვერ შეიწყნარებს, ერთგვარი მასალა ერთი პრინციპით უნდა გადმოიცეს. როგორი შეიძლება იყოს ეს პრინციპი?

ამ საკითხით დაინტერესებებს ჩვენში უკვე გარკვეული ისტორია აქვს. ქართველმა მწერლებმა და მეცნიერებმა რამდენჯერმე აღძრეს საკითხი ქართულ ენაში სახელ-მამისსახელობით მიმართვის ფორმების მოგვარების შესახებ. 1959 წელს ქართულ პრესაში (ონომასტიკის სხვა საკითხებთან ერთად) აღნიშნული საკითხის გარშემო საგანგებო დისკუსიაც კი გაიმართა, რომელმაც კიდევ ერთხელ გახაზა პრობლემის აქტუალურობა. სამწუხაროდ, დისკუსიას არსებითი შედეგი არ მოჰყოლია, ოღონდ მან უფრო ცხადად გამოავლინა მოპაექრეთა ურთიერთსაწინააღმდეგო პოზიციები აღძრული საკითხის მიმართ. კერძოდ, გაიჩვენა, რომ ჩვენი სამეცნიერო და ლიტერატურული ინტელიგენციის ერთი ნაწილი მხარს უჭერს ტრადიციულ წესს — რუსული სახელ-მამისსახელობით მიმართვის ფორმები მხატვრულ თარგმანშიც „რუსულისებურად“ გადმოვიღოთ²⁰, ნაწილს კი, რადგან ქართული ძე მიაჩნია რუსული იჩ-ის ეკვივალენტად, სურს ქართულ თარგმანში დანერგოს ამგვარი მიმართვების გაქართულებული ვარიანტი²¹.

ბუნებრივია, რომ აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობა ორგანულად დაუკავშირდა, ერთი მხრივ, საერთოდ მხატვრული თარგმანისა და, კერძოდ, ონომასტიკის მოსაგვარებელ საკითხებს, ხოლო, მეორე მხრივ, ტრადიციისადმი მაქსიმალურად რაციონალური დამოკიდებულების სურვილს. ამაზე მიუთითებდნენ თავიანთ წერილებში ქართული ონო-

19 იხ. კრებული „მოთხრობები ლენინზე“ (ავტორები: დ. სიდოროვსკი, ზ. ვოსკარენსკაია, ნ. ედნოვი, ლ. პოდვოსკი, ს. ვინოგრადსკაია, ს. შირერი; მთარგმნელი ს. შამფრანი), თ., 1981.

20 მაგალითად, იხ.: რ. ქორქია, მხატვრული თარგმანის საკითხებისათვის: „ცისკარი“, 1959, № 3; ალ. ნეიმანი, კვლავ სახელისა და მამის სახელის გადმოქართულების გამო: „თბილისი“, 1959, 18 VII; გ. გაჩეჩილაძე, ვთარგმნოთ თუ გავიმეოროთ?: „ლიტ. გაზ.“, 1959, № 39 და სხვ.

21 იხ. არ. ჭუმბაძე, პერსონაჟის სახელისა და მამის სახელის გადმოღების საკითხისათვის: „ლიტ. გაზ.“, 1959, № 23; მისივე, პასუხად დოც. ალ. ნეიმანს: იქვე № 31; გრ. შანიძე, გაკვრით თარგმანის საკითხებზე: „ლიტ. გაზ.“ 1959, № 35 და სხვ.

მასტიკის შესახებ 1967 წელს გამართული დისკუსიის მონაწილენი²². აღინიშნა, რომ ტრადიციის წინაშე ზედმეტი რიდი მიუღებელია, რომ ყოველგვარი ჩვევა არ შეიძლება ტრადიციად ჩაითვალოს, რადგან ყოველი ტრადიცია გულისხმობს სოლიდურ ასაკსაც, რომ „ქველი ქართველი მწიგნობრები გვაწვდიან მცდარი ტრადიციის გასწორების ნიმუშებს და ამგვარად ამის ტრადიციაც გვაქვს“ (ი. ქავთარაძე), რომ „ენის სიმტკიცესა და უკვდავებას მცდარი ტრადიციის... გასწორების უნარიც გამოხატავს“ (ნ. ყიასაშვილი). აღნიშნული დისკუსიის მასალებში მკვეთრადაა გამოიჯნული ზოგადად ენობრივი ტრადიციები და სალიტერატურო ენის ტრადიციები, რადგან ეს უკანასკნელი გაცნობიერებულია, მის მოწესრიგებაში ერევიან მწიგნობრები (კ. გიგინეიშვილი).

ამგვარი სწორი დამოკიდებულების მიუხედავად, როგორც ზევით ვაჩვენეთ, დღემდე სიჭრელე გვაქვს სახელითა და მამის სახელით მიმართვის გადმოღებისას ქართულ თარგმანებში. თუმცა ადვილი შესამჩნევია უკანასკნელ ხანს გამოქვეყნებულ თარგმანთა ტენდენცია — დაიცვან ტრადიციული წესი, „რუსულსებური“, იმისათვის, რომ თარგმანებს ორიგინალის ეროვნული სპეციფიკა ამ გზითაც შეუნარჩუნონ. ეს კი სწორ პოზიციად უნდა მივიჩნიოთ²³.

ქართველი და რუსი ხალხის, ქართული და რუსული ენის მჭიდრო ყოფითი, მეცნიერულ-ტექნიკური თუ ლიტერატურული კონტაქტები გვაკლებს, რომ ამ ტენდენციას მომავალშიც დავუჭიროთ მხარი.

გაცილებით მძიმე შთაბეჭდილებას ახდენს ამ ბოლო დროს დასახელებული მიმართვის ფორმების გავრცელება ქართულ ზეპირმეტყველებასა და ორიგინალურ მხატვრულ თუ პუბლიცისტურ ლიტერა-

²² ნ. ყიასაშვილი, რა ჰქვიათ შექსპირის გმირებს ქართულად? „ლიტ. საქ.“, 1967, № 26; არჩ. ალხაზიშვილი, პრინციპი — ფონეტიკური თუ ტრანსლიტერაციული: იქვე, № 49; ნ. კაკაბაძე, სტაფილო თუ შტაფილო?: იქვე, № 52; თ. ჭინოროია, კი ვვიღიოს, მაგრამ კიდევ ვვიჭირს: იქვე, 1968, № 2; ი. ქავთარაძე, ტრადიციული პრინციპების გათვალისწინებით: იქვე, № 4; კ. გიგინეიშვილი, შეიკრიბნენ და დასხდნენ: იქვე, № 5.

²³ აღსანიშნავია, რომ „რუსულსებურად“ გადააქვთ სახელ-მამისსახელობით მიმართვის ფორმები თანამედროვე და კლასიკური რუსული თხზულებების ინგლისურ, გერმანულ, ფრანგულ, თურქულ, სპარსულ თარგმანებშიც, ოღონდ აღმოსავლურენოვანი თარგმანები ზოგჯერ ზედმეტ სიფრთხილეს იჩენენ და წარმოთქმის მაქსიმალური სიზუსტის მისაღწევად საკუთარი სახელისა და მამის სახელის პირველად ხსენებისას სქოლიოში გვაწვდიან ამ სახელთა ლათინურ ტრანსკრიფციასაც.

ტურაში. ანის საშიშროება კარგა ხანია იგრძნობა, რაც თავის დროზე აღინიშნა კიდევ ქართულ პრესაში²⁴.

რუსული სახელ-მამისსახელობით მიმართვა უმეტესად ქალაქურ მეტყველებას ახასიათებს (თითქმის არ გვხვდება დიალექტებში, ან თუ გვხვდება, ისევე ე. წ. „ცივილიზებული“ კაცის საუბარში) და ხშირად ერთგვარად პრესტიჟულ-სტილისტიკურ ფუნქციას ემსახურება. მართალია, გარკვეულ სიტუაციებში, გარკვეულ საზოგადოებრივ წრეში ამგვარი მიმართვის ფორმები აღიქმება, როგორც შეცდომა, როგორც დაბალი ენობრივი კულტურის გამოვლინება, მაგრამ უკვე უკვე ველია ისიც, რომ არცთუ იშვიათად სწორედ ამგვარი მიმართვები ატარებს სრულიად აშკარად გამიზნულ აზრობრივ, კერძოდ, სუბორდინაციულ, ანდა ემოციურ დატვირთვას. ამიტომ ეს არანორმატიული ენობრივი მოდელი ენის ბუნებისა და ტრადიციების საწინააღმდეგოდ ჩვენს თვალწინ იხვეჭს ენაში დამკვიდრების უფლებას. ეს მდგომარეობა დაფიქრების საფუძველს და საკითხის მოგვარების სურვილს წარმოშობს. მაგრამ ამ მხრივ მოსალოდნელი გარკვეული სირთულეები სრულიად აშკარაა. ერთ-ერთ სირთულეს ის ქმნის, რომ აღნიშნული ტიპის მიმართვები უკანასკნელ ხანს ძალიან ადვილად იკავთ გზას ქართულ ორიგინალურ მხატვრულ პროზასა თუ პუბლიცისტიკაში (რასიც ნწერლებს ვერ დავადანაშაულებთ) და პირუკუ, ალბათ ლიტერატურის ენის მხარდაჭერა კიდევ უფრო მკვიდრ ნიადაგს უქმნის ამ მოდელს ფართოდ ხმარება-გავრცელებისათვის.

განსაკუთრებით ანგარიშგასაწევეია ის, რომ სახელითა და მამის სახელით მიმართვა ზოგჯერ მართო ენობრივი ფაქტი კი არ არის, არამედ ერთგვარი პირობითი ენობრივი ნიშანია, მწერლის მიერ შეგნებულად ნომარჯვებული გარკვეული სტილისტიკური ხერხია, რომელიც ნაწარმოების მოქმედ პირებს შორის განსაკუთრებულ დამოკიდებულებას ასახავს. ესაა ერთგვარი „სოციალური“ მინიშნება, რომელიც მაშინვე თავის ადგილს აკუთვნებს მიმართველსაც და მიმართვის ობიექტსაც — ვიცით, ვისთან გვაქვს საქმე. ამ ხერხს მხატვრული ენა ვერ შეეღვეა და ამის მოთხოვნის უფლება არც არავის აქვს, რადგან არაუშუალოდ ლექსიკა და ფრაზეოლოგიაც, თუკი ის სტილისტიკურად შეფერილ კონტექსტშია მოხმარებული, ენას ალამაზებს, ახალ განომსახველობით ძალას მატებს მას და მისი გამდიდრების ერთ-ერთ

²⁴ ვლ. ფანჩვიძე, ივ. გიგინეიშვილი, მეტყველების კულტურა და ზოგიერთი მოსაზრება: „კომუნისტი“, 1970, 15.X.

უფლებამოსილ წყაროდ მიიჩნევა²⁵. ამიტომ სწორად მოხმარებული სახელ-მამისსახელობით მიმართვის ფორმაც ქართული ტრანსლიტერაციით ჩვენი მხატვრული ლიტერატურის ენის ერთ-ერთ „სამკაულად“ შეიძლება ჩაითვალოს, თუკი მას მკითხველისათვის გასაგებო სტილისტიკური დატვირთვა ექნება. (სწორედ ასე დამკვიდრდა ქართველი მკითხველის ცნობიერებაში, მაგალითად, სოლომონ ისაკიჩი, როგორც სოციალური ტიპი), მაგრამ ამგვარი ენობრივი სქემებით წინასწარ მოხაზული ტიპობრივი სიტუაციები ისე არ უნდა გახშირდეს, რომ ლიტერატურულ შტამბად იქცეს და ამის გამო, როგორც სტილისტიკურმა ხერხმა, ძალა და უფლებამოსილება დაკარგოს. უკანასკნელი წლების ქართული მხატვრული პროზისა და პუბლიცისტიკის ენა კი ამის საშიშროებას აშკარად ქმნის.

რასაკვირველია, ჩვენ ისეთი შემთხვევები არა გვაქვს მხედველობაში, როდესაც, ვთქვათ, მხატვრული ან პუბლიცისტური ნაწარმოების სიუჟეტში ქართველებთან ერთად რუსებიც მონაწილეობენ და ქართველებს მხოლოდ სახელით მიმართავენ, რუსებს კი — სახელითა და მამის სახელით²⁶. არც ისეთი შემთხვევები, როდესაც ასაკობრივი, კოლეგიალური, სუბორდინაციული და ა. შ. დამოკიდებულება ავალებს რუს წრეში მოხვედრილ და ამიტომ რუსულად მოსაუბრე ქართველებს ერთმანეთს სახელითა და მამის სახელით მიმართონ²⁷. ჩვენ ვგულისხმობთ ქართულ მწერლობაში უკანასკნელ ხანს მომრავლებულ და თითქმის დაშტამბულ ერთგვარ სიტუაციებს, რომლებიც სწორედ ამ ერთფეროვნების გამო ვახდა მოსაწყენი, არაემოციური, ელარ ასრულებს მხატვრულ-სტილისტიკურ ფუნქციას და მხოლოდ აზიანებს როგორც თვით თხზულების ესთეტიკურ მხარეს, ისე მკითხველის ლიტერატურულ გემოვნებას.

ამგვარი შემთხვევები იმდენად ხშირია ბოლო წლების ქართულ პროზაში, რომ სანიმუშოდ თხზულებებზე მითითება ზედმეტად მიგვა-

²⁵ იხ. В. Я. Дерягин, Беседы о русской стилистике, М., 1978, გვ. 23, 27, 29, 79, 90. ცნობილია, მაგალითად, თუ რა ეფექტურად იყენებდა და იყენებს გერმანული მწერლობა მისასალმებელ ფორმულებს — გუბან ტაგ და შაილ შიტლერ, როგორც პირობით ენობრივ ნიშნებს აღამინათა შორის დამოკიდებულების სადაფერენციაციოდ.

²⁶ სანიმუშოდ იხ. თ. იოსელიანი, შავი და ცისფერი მდინარე: „მნათობი“, 1975, № 8; მ. ქოიავა, არტახები: „ციკარა“, 1977, № 4; ჯ. ჭირია, ტრამალების სედიანი სიმღერა: „მნათობი“, 1979, № 6; Элевтер Андришикашвили, Воспоминания о жидком гелии, Тб., 1980. მისივე, Начиная с Эльруса, Тб., 1982 და სხვ.

²⁷ ამ მხრივ საინტერესოდ დიფერენცირებულ მასალას შეიცავს ე. ანდრონიკაშვილის დასახელებული წიგნები.

ჩნია, მაგრამ მიმართვის ეს ფორმულები უკვე ფეხს იკიდებს მხატვრულ ნარკვევებშიც, რაც განსაკუთრებით სახიფათოა. ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ ერთი ნარკვევი²⁸, რომელიც ეხება პარტიის ერთ-ერთი რაიონული კომიტეტის ხელმძღვანელი ქალის ცხოვრებას. საგულისხმოა, რომ ნაცნობი კოლმეურნეებიც და შემთხვევით გზად შეხვედრილი პროფესორიც რაიონის ხელმძღვანელს მიმართავენ ბუნებრივი ქართული თავაზის ფორმით („ქალბატონო მედეა“), ხოლო მძღოლი და შეურნეობის დირექტორი — სახელ-მამისსახელობით („დიახ, მედეა არჩილოვნა,... სპორტული კომპლექსის გვერდზე გახლავთ“, „როგორც თქვენა ბრძანებთ, მედეა არჩილოვნა“, „გულთამხილავი ხართ, მედეა არჩილოვნა“ და ა. შ.). და ეს ხდება სრულიად ბუნებრივად, აბსოლუტურად ნეიტრალურ სიტუაციებში.

განსაკუთრებით შეუფერებელია ქართული ენისათვის მხოლოდ მამის სახელით მიმართვა (ფარნაოზიჩ, დომენტიჩ ტიბისა), რამაც მტკიცედ მოიკიდა ფეხი უკანასკნელ ხანს როგორც ცოცხალ მეტყველებაში, ისე (რაც უფრო დამაფიქრებელია) ლიტერატურის ენაში.

თვითონ რუსულ ენაში მხოლოდ მამის სახელით მიმართვას ძველად უმეტესად გაცნობიერებული სოციალური ინტერპრეტაცია ახლდა — მამით იყო ცნობილი მიმართვის ობიექტი, მამის პატივისცემა იყო წინ წამოწეული, თვით ობიექტი კი გაუპიროვნებელი იყო. ასე მიმართავდნენ მხოლოდ სოციალურად დაბლა მდგომს ან თანატოლს, ოღონდ ვინც ამის უფლებას აძლევდა მიმმართველს. ამიტომ იყო, რომ წინათ ასე მიმართავდნენ უმეტესად ქალებს, თანაც დაბალი სოციალური წრისას (ალბათ გამორიცხულია, რომ ვინმეს სერიოზულად მიემართა ანა კარენინისათვის მხოლოდ მამის სახელით — არკადიევნა).

ქართულში პირიქით ხდება. მხოლოდ მამის სახელით ხშირად მიმართავენ სწორედ პატივისცემ პირებს. ყოველ შემთხვევაში, ამგვარ მიმართვაში ერთგვარი, მართალია, ზოგჯერ უსაფუძვლო, ყალბი, მაგრამ მაინც მოწიწება ივარაუდება. რა გამოდის? პატივისცემა უნდათ გამოხატონ პიროვნების მიმართ და მის პიროვნებას კი უგულებელყოფენ — მის სახელს არ ახსენებენ და მამის (შეიძლება სრულიად უსახელო მამის) სახელით მიმართავენ.

სხვათა შორის, რუსულ სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ მამის სახელით მიმართვამ საუკუნეთა მანძილზე ნაირ-ნაირი მოდულაცია განიცადა დანიშნულება-მოხმარების თვალსაზრისით, მაგრამ პარალელურად ამ ფორმებს არასოდეს არ დაუტოვებიათ სა-

²⁸ ლ. მ რ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი, რეჟრედიან რეჟრეჟიმდე: „ცისკარი“, 1982, № 1.

ხუმარო სფეროც²⁹. უნდა ითქვას, რომ ეს თვისება აღნიშნულ ფორმულებს ქართულშიც ძალდაუტანებლად ვადმოჰყვა — ისინი ძალიან ხშირად სწორედ ოდიოზური ნიუანსის გამოხატვას ემსახურებიან³⁰.

მიმართვის ამ ფორმულის შეწყნარება ქართული ენისათვის სრულიად შეუფერებელია, მაგრამ ზეპირმეტყველებაში დამკვიდრებული, იგი უკანასკნელ წლებში საკმაოდ გავრცელდა მხატვრული ლიტერატურის ენაში და ამ გზით კიდევ უფრო განიმტკიცა არსებობის უფლება.

ოდნ მამის სახელით, ისე როგორც სახელითა და მამის სახელით მიმართვაც მწერალს ზოგჯერ სჭირდება როგორც სტილისტიკური საშუალება გარკვეული სიტუაციების დასაზუსტებლად, მოქმედ პირთა სოციალური თუ ინტელექტუალური დახასიათებისათვის. მაგრამ როდესაც ამ ზერხის გამოყენებას საზღვარი არა აქვს, როდესაც თხზულების შინაარსით ნაგულისხმევი ურთიერთობები მას აუცილებლად არ მოითხოვს, მაშინ ის იქცევა შტამბად და უფერულდება, როგორც სტილისტიკური საშუალება. შედეგად იმას ვიღებთ, რომ სხვადასხვა თხზულების მოქმედი პირები ერთმანეთს ემსგავსებიან, თავისთავადობას კარგავენ, ხოლო მწერლის მიერ მომარჯვებული მხატვრული ზერხი ხელიდან გვეცლება, ქრება და გვრჩება მხოლოდ ცხოვრებიდან მხატვრულ ტილოზე უღიმღამოდ, ნატურალისტურად გადატანილი ტიპობრივი ურთიერთობანი. სანიმუშოდ რამდენიმე მაგალითს დავასახელებთ:

ერთ მოთხრობაში³¹ კინორეჟისორსა და გადამღები ჯგუფის ხელმძღვანელს მისი ჯგუფის წევრები მხოლოდ მამის სახელით მიმართავენ (ყველაფერი ადვილზეა, დიანოზიჩ; გისმენთ, დიანოზიჩ...), თვითონ ყველა მათგანს სახელით ან გვართ მიმართავენ, მაგრამ როგორც კი თავისი უფროსის — სტუდიის დირექტორის კაბინეტის მოსაცდელში მოხვდება, „კონსტანტინოვიჩს სცალიაო?“ — ჰკითხავს მდივან ქალს.

²⁹ დაწერილებით ამის შესახებ იხ. ვ. ი. მაქსიმოვიჩისა და ა. ლ. მაქსიმოვიჩის დასახ. წერილი. აღნიშნული მიმართვის ამ თვისებას მოხერხებულად იყენებს ნ. ვ. გოგოლი თავის „შინელში“ პეტროვიჩის მკითხველისათვის წარსადგენად (იხ. მსოფლიო ლიტერატურის ბიბლიოთეკა, ნ. ვ. გოგოლი, თბ., 1972, გვ. 190—191).

³⁰ ამიტომაც, რომ დასახელებული ფორმულები ქართულში ადვილად მოერგო ფამილარულ დამოკიდებულებასაც. ამითვე აიხსნება კეთილგანწყობილი იუმორით ნათქვამი ჰენდლოვიჩი, შექსპიროვიჩი, ნაფისოვნა და მისთ. (იმათ მიმართ, ვინც ჰენდელის, შექსპირის, ნაფისის... შემოქმედებას ხანგრძლივად იკვლევს), მურთაზოვიჩი (მამის მიმართ, რომლის შვილი — მურთაზი — რთიმეა სახელგანთქმული), საყვარელოვიჩი (როცა საერთოდ არ იციან მისამართი ობიექტის სახელი) და სხვ.

³¹ ა. ჩხიკვიშვილი, რეჟისორი: „განთიადი“, 1976, № 3.

სხვაგან³², ორი მოქმედი პირის — სარდიონ რაჭველიშვილისა და მინაგო ჩარკვიანის ურთიერთობაში სუბორდინაცია ძირითადად ამ მიმართებებით რეალიზდება. **ერასტოვიჩ** — მიმართავს მინაგო სარდიონს და ორივეს ადგილი მკითხველისთვის გასაგებია, ხოლო როგორც კი მომდევნო თავში იმავე რაჭველიშვილს სხვა პერსონაჟი — ანთიმოზ ჩახუნაშვილი ქართული თავაზის სიტყვით მიმართავს (გისმენთ, **ბატონო სარდიონო**), მკითხველისათვის ცხადი ხდება, რომ მინაგო და ანთიმოზი განსხვავებულ დამოკიდებულებაში არიან რაჭველიშვილთან და ეს, მართლაც, სულ უახლოეს სტრიქონებში ზუსტდება.

საკონსერვო ქარხნის დირექტორი მირიან დევიძე³³ თავის უახლოეს მეგობარს, რომელსაც მინისტრის მოადგილის პოსტი უკავია, მამის სახელით მიმართავს (**ნესტორიჩ**), ასევე მიმართავს რაიკომის მდივანს ბიუროზეც (კი მაგრამ, **ევსტაფიჩ**, რა სჭირს ჩემს საკითხს საგანგებოდ შესასწავლი) და თავის ფიქრებშიც (!) (ან რა უფლება მაქვს უარი გუთხრა **ევსტაფიჩის** გამოგზავნულ კაცს...), თვითონ მას კი — დევიძეს — მამის სახელით მიმართავენ მძლოლიც და კადრების განყოფილების გამგეც (ბევრი არაფერი, **გედევანოვიჩ**, მინდა ვიცოდე რამდენი მერგება; რა გაცინებთ, **გედევანოვიჩ**?...). საინტერესოა, რომ ავტორისეულ თხრობაშიც ეს პერსონაჟები მამის სახელით იხსენიება, მიუხედავად იმისა, რომ მათი სახელები მკითხველმა იცის (სიტყვა ჩამოუვდრო **ნესტორიჩს**; **გედევანოვიჩის** არ ეამა აუგაღ ხსენება და სხვ.).

ტიპიურია ის შემთხვევებიც, როცა ოჯახის წევრები, შვილები, შვილიშვილები... სრულიად ნეიტრალურ სიტუაციაში მიმართავენ ოჯახს უფროსს (მამას, პაპას) მამის სახელით და იგრძნობა, რომ ეს მხოლოდ გასაგები და გამართლებული ფამილარობის გამოვლინება კი არ არის, არამედ იმის ნიშანი, რომ მიმართვის ობიექტი თავის ადგილას, სამსახურში, უფროსია და მას ასე უწოდებენ ხელქვეითები³⁴.

მხოლოდ მამის სახელით ქართველი პატივსაცემი ადამიანის მოხსენიება რომ არათუ უხერხულობას არ იწვევს, არამედ ზოგჯერ კეთილგანწყობისა და სიყვარულის დასტურიცაა, ამაზე მეტყველებს არაერთი სპორტული ჟურნალისტის სტატია, რომლებშიც ღვაწლმოსილი ქართველი სპორტსმენები ან ნათზე ამავდარი პირები მხოლოდ ამგვარად მოიხსენიება (**წაწოვიჩი**, **ვასილიჩი**). სტატიებში საგანგებო-

³² რ. კობიძე, გვირის ფოთლები, თბ., 1979.

³³ ი. ყაჭვიშვილი, გამოცხადება: „მნათობი“, 1979, № 9, 10.

³⁴ ნიჟნად იხ. დ. კვიციანიძე, მწვანე ქალაქი: „განთიადი“, 1977, № 6.

და აღნიშნული, რომ ამ ადამიანებს ასე მიმართავდნენ მისი ახლობლები სიყვარულის ნიშნად³⁵.

სახელითა და მამის სახელით ან მხოლოდ მამის სახელით მიმართვის ფორმათა დამკვიდრება ქართულში ჩვენი ენის ფუნქციონირების ერთ-ერთი ნაკლოვანი მხარეა, რომელიც აუცილებლად უნდა მოწესრიგდეს; მით უმეტეს, რომ ქართულ ენას აქვს უამრავი საშუალება ამ უხერხულობას თავი დააღწიოს და მოკრძალება თუ თავაზიანობა საკუთრივ ქართული ლექსიკით გამოხატოს.

იყო დრო, როდესაც ბუნებრივი ქართული თავაზის სიტყვები **ბატონო** და **ქალბატონო** საეჭვო ასოციაციების აღმძვრელ სიტყვებად მიაჩნდათ, მაგრამ ამისათვის, როგორც ჩანს, დიდი ხანია არავითარი საფუძველი არ არსებობს³⁶. მეტიც, საფიქრებელია, რომ **ბატონი** სემანტიკურად თავიდანვე ხასიათდებოდა გარკვეული ნიუანსური მრავალფეროვნებით და იგი, როგორც ენობრივი საშუალება, იმთავითვე თავაზის გამომხატველად ხმარდებოდა. სხვაგვარად ვერ აიხსნება, თუ რატომ მიმართავდა მეფე გიორგი XI ბატონობით სულხან-საბა ორბელიანს და მის ძმას:

...ჩემო სანახავად სანატრელო ძმავ, ბატონო სულხან! მრავალი მოკითხვა მომიხსენებია... ბატონო სულხან, რაღას მალავთ, რატომ სჯაროდ... არ იტყვი, როგორც გარიგებულა³⁷.

ბატონო მდივანბეგო ვახტანგ. შენ... მითხარ, ან მეო და ჩემო ძმანიო და ან ჩემი შეილი... მე ეს მოგახსენე³⁸.

ბატონობით მიმართავს სულხანს და მის ძმას ერასტის შპანავანიც:

...მოვიწერ მე, მეფე შპანავან, ძმებო, ბატონო საბაე და მდივანბეგო, ბატონო ერასტი! მოგახსენებ ძმათა თქვენთა ქარტასა უსაწყლესა მწუხარებათა თქვენთა³⁹...

³⁵ ნიშნად იხ. არჩ. გოგელია, უბერებელი კაცი: „ლელო“, 1980, 20.XII; შ. შალვალაშვილი, თუ მან შეაკეთა: „თბილისი“ 1983, 15.IV და სხვ.

³⁶ ამის შესახებ დაწვრილებით იხ. გ. ახვლედიანი, სიტყვას ეცვლება მნიშვნელობა: „საქ. ქალი“, 1965, № 5; შ. ძიძიგური, თავაზიანი მიმართვის ფორმა ქართულში: „ლიტ. საქ.“, 1965, 30.VII; კ. გამსახურდია, ვილაშქროთ ქართული ენის სიწმინდისათვის: „ლიტ. საქ.“, 1968, 16.XII; ვლ. ფანჩვიძე, ივ. გიგინეიშვილი, მეტყველების კულტურა და ზოგიერთი მოსაზრება: „კომ.“, 1970, 15.X და სხვ.

³⁷ საქართველოს სიძველენი, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტ. II, თბ., 1909, გვ. 222.

³⁸ იქვე, გვ. 264.

³⁹ სამძიმრის წიგნი, მიწერილი მეფის შპანავანის მიერ უანდარიდგან საბასულხან ორბელიანისადმი საბას ძმის ვახუშტის გარდაცვალების გამო: იქვე, გვ. 219.

მხოლოდ თავაზის გამომხატველი იყო სიტყვა **ბატონი**, როცა ის ქალის აღნიშვნელი სახელის განსაზღვრებად გამოიყენებოდა:

...ის ფრანგთ მეფის ქალი ბატონი დედაჩემი რომ მოუყვანიოთ, იმას დიდებულის კაცის შვილი მრავალი მოჰყოლია (რუსულდ. 277, 13).

ბატონთან ვილაპარაკეთ და სამართალი შენვე დავჩა. ახლა ბატონი დედოფალიც შუა შემობრძანდა და შენც ფეშქაში მოგვართვი⁴⁰.

ბატონი ყუარყუარე და ბატონი მანუჩარ იქ იდგნეს და ბატონი დედის-იმედის ახალციხეს მოვიდეს⁴¹...

და ყენი განჯას მოვიდა და ბატონს მანუჩარს ჩალაბუთი მოსცა და ბატონს დედის იმედს ხუთი დიდი სოფელი⁴².

ესე წიგნი მოგართვით ჩვენ თქვენ, ჩვენ რძალს, მდივანბეგის ქალს ბატონს გუქას⁴³.

ჩემი ქალი ბატონი ხვარამზე გულგაწმენდით თქუენის შვილის ავთანდილისათვის მომიცემა⁴⁴.

თავაზის გამომხატვის მიზნით და ოდიოზური ნიუანსით მოხდენილად იყენებს აღნიშნულ სიტყვას გრ. ორბელიანი: **მარიამ ბატონის** რძალიც მოკუდა; ჩემი **ბიძია ბატონი** ალექსანდრე მწერს; ახლა ჩემო დ^ღთისწყალობაჲ ძმაო, **ბატონო ილიკო!** ჩემო **ბატონო ილიავ** იარანალო; ჩემო ბურიენო **ბატონო დიმიტრი** და ა. შ.⁴⁵

ბუნებრივ დარბაისლურ ქართულად ისმის **ბატონი|ბატონო** ქალის განსაზღვრებად დ. კლდიაშვილის თხზულებებში: ოხ, **ბატონ პეღაგია**ს ვახლავართ; კი, **ბატონო მართა**; **ბატონო ეკა**, თუ გებრალეებით, ლეინოს ნუ დაგვანახებთ; თქვენთან უკაცრავად, **ბატონო ირინე** და სხვ⁴⁶.

⁴⁰ ადგილის დათმობის წიგნი ბატონიშვილების კოსტანტილესი და ოტიასი: იქვე, გვ. 248.

⁴¹ ცხ^ბა საქართველოჲსა (პარიზის ქრონიკა), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გიჟლი ალასანიანი, თბ., 1980, გვ. 48.

⁴² იქვე, გვ. 56.

⁴³ საქართველოს სიძველენი, I, ექვთ. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ. 1920, გვ. 128.

⁴⁴ გ. სააკაძის ვინაობის შესახებ: „სისტორიო კრებული“, IV, 1929, გვ. 75.

⁴⁵ გრ. ორბელიანი, წერილები ავ. გაწერელის რედაქციით და შენიშვნებით I, 1936, გვ. 51, 64; II, 1937, გვ. 52, 157, 169.

⁴⁶ დ. კლდიაშვილი, თხზულებანი: „ჩვენი საუწყე“, ტ. 14, თბ., 1961, გვ. 326, 334, 352, 389, 390, 395 და სხვ. რუსულ თარგმანში აღნიშნული მიმართვის ფორმა კონტექსტის მიხედვით სხვადასხვაგვარად გადადის. ძირითადი ვარიანტებია: Дорогая, уважаемая, родимая და მისთ. შდრ. Д. Клдიაшвили, Сочинения в двух томах, т. II, перевод с грузинского Н. Чхеидзе, Тб. 1952, გვ. 8, 31, 53, 57, 58, 62 და სხვ.

ამგვარი მიმართვები ხშირად გვხვდება ჩვენი საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე ქართველი ინტელიგენციის მიმოწერაშიც. მაგალითისათვის შეიძლება დავასახელოთ თედო სახოკიას წერილები ეკატერინე გაბაშვილისა და ნატო გაბუნია-ცაგარლისადმი (ჩემო დიდად პატივცემულ ბატონო ეკატერინე...; დიდად საყვარელო ბატონო ნატალია, დიდად და დიდად გმადლობთ თქვენის წერილისათვის...)47, ტასო მაჩაბლის წერილები მარჯორი უორდროპისადმი (ძვირფასო ბატონო მარჯორი; დიდათ პატივცემულ ბატონო მარჯორი, ძვირფასო და საყვარელო ბატონო მარჯორი...)48 და მრავალი სხვა.

ყველა ზემოთ მოყვანილი საბუთი იმ თვალსაზრისს უჭერს მხარს, რომ სიტყვა **ბატონი** უკვე კარგა ხანია დაცლილია სოციალური შინაარსისაგან და თავის უპირველეს დანიშნულებას — თავაზის გამოხატვას ემსახურება. ქართული ენის განმარტებითს ლექსიკონში ამ სიტყვის სხვა, ნიუანსურად განსხვავებული მნიშვნელობებიც არის აღნიშნული49. უფრო დაწვრილებით ამაზე მიუთითებდა გ. ახვლედიანი50. დღესდღეობით კიდევ უფრო ფართოვდება ამ სიტყვის მოხმარების არე სხვადასხვა სტილისტიკური დანიშნულებით. კერძოდ, თუ **ბატონო** საკუთარი არსებითი სახელის წინ დგას (**ბატონო დავით**), მაშინ ან გულწრფელი თავაზიანობა გვესმის, ან ირონიული (ყალბი), ხოლო თუ **ბატონი** მოსდევს საკუთარ სახელს (**დავით ბატონო**), მაშინ ან ფამილარული დამოკიდებულება შელავნდება, ან კვლავ ირონია51.

გამოყენების თვალსაზრისით **ბატონო**-ს გვერდით უდგას **ქალბატონო**, რომელსაც, მართალია, შედარებით შეზღუდული მოხმარების

47 იხ. თინა სახოკია, თედო სახოკიას მიმოწერა საზოგადო მოღვაწეებთან: „საისტორიო მოამბე“ ტ. 32, 33—34. თბ., 1976. აქვე (ტ. 32, გვ. 204) დაბეჭდილია იპოლიტე ვართაგვას მიერ 1898 წ. 5 იანვარს მიწერილი ერთი ბარათი თედო სახოკიასადმი, რომლის დასაწყისი კიდევ ერთხელ აღსტურებს, რომ ქართველ ინტელიგენციის დიდხანს ეუცხოებოდა მიმართვის ფორმულებში მამის სახელის მონაწილეობა: „კეთილად მოსაგონარო ძმავ, ამხანავო თედო („იჩს“ არ გწერ, რადგან ქართველებმა არ იციან „იჩობა“...)“.

48 იხ. წერილები უორდროპებისადმი, გ. შარაძის პუბლიკაცია: „მნათობი“, 1983, № 2.

49 ქეცელ, 1.

50 იხ. მისი „სიტყვას ეცვლება მნიშვნელობა“. „საქ. ქალი“, 1965, № 5.

51 შდრ. ანა კალანდაძის „ოქროს ნისკარტი, სკეინჩა ბატონო!“ სხვათა შორის, მიმართვის ფორმულებში ერთ დროს ქართველი ინტელიგენცია იყენებდა სიტყვა **უფალო**-საც. სადავო არაა, რომ ამ სიტყვის ამოსავალი მნიშვნელობა არსად, არც ერთ მიმართვაში არ ივარაუდებოდა. ესეც ერთ-ერთი თავაზის ფორმა იყო. მაგრამ ენამ ის ვერ შეინისხლობოცა, დროთა განმავლობაში მან დაკარგა მიმართვის ფუნქცია და გაქრა აღნიშნული ფორმულებიდან.

სფერო აქვს, მაგრამ, რაც ამჟამად ჩვენთვის უმთავრესია, ისიც წარმატებით ასრულებს თავაზის ფუნქციას. ამიტომ რუსულ თარგმანში ეს სახელები ან პირდაპირ გადააქვთ ქართული ტრანსლიტერაციით (**ბათონო, კალბათონო**) და პირველად ხმარებისას ზოგჯერ სქოლიოში შითითებულია განმარტებები (**Форма вежливого обращения к мужчине, ... к женщине**), ან მათ ენაცვლება კონტექსტის შესატყვისი თავაზის სიტყვები (**уважаемый, дорогой, родной, друг мой, товарищ** და მისთ.), ან მთარგმნელი ისევ კონტექსტის შესაფერისად იშველიებს მამის სახელს⁵².

რომ ამგვარი შენაცვლება სწორია და ბუნებრივი ორივე ენის თვალსაზრისით, ამაზე ისიც მიუთითებს, რომ პირუკუ შემთხვევებში, როცა რუსულიდან ითარგმნება ისეთი სიტყეტი, რომელშიც სახელ-მამისსახელიანი შესიტყვება თავაზის, მოკრძალების გამოხატვას ემსახურება, იგი (სახელი და მამის სახელი), როგორც წესი, ამ ბოლო დროს ითარგმნება **ბათონო (ქალბათონო)**-ს მოშველიებით⁵³.

თავაზის გამოხატვის მიზნით გამოდგება აგრეთვე **პატივცემულო** და **ამხანაგო** (სიტუაციისა და კონტექსტის შესაბამისად), ოღონდ, როგორც აღნიშნულია⁵⁴, სწორი ქართულის თვალსაზრისით საჭიროა, რომ მიმართვისას ეს სახელები მსაზღვრელები იყოს და მათ მეწყვილედ საკუთარი არსებითი სახელები ჰქონდეთ. ე. ი. არ ვარგა ამგვარი გამოთქმები: **პატივცემულო, აქეთ მობრძანდით, ან ამხანაგო, გთხოვთ მომაწოდოთ** და მისთ. უნდა ითქვას: **პატივცემულო გიორგი, პატივცემულო ნინო, ამხანაგო ირაკლი, ამხანაგო თამარ** და ა. შ. როგორც ჩანს, უხერხულობის საფუძველს თვით აღნიშნულ სახელთა სემანტიკა იწვევს, ამიტომ, თუ არ არის საშუალება, რომ საკუთარი სახელე-

⁵² ამ მხრივ საინტერესო მასალას გვაძლევს ნ. დუმბაძის „მარადისობის კანონის“ ქართული და რუსული ვარიანტის შედარება: ქართ. **ბათონო ბაჩანა**, რუს. **Бачана Акакиевич; ბათონო გივი — Гиви Давидович; ბათონ შალვა ხელაიას — Товарища Шалву Хелая; ქალბათონო ელენე — Елена Сергеевна** და ა. შ. (იხ. ნ. დუმბაძე, მარადისობის კანონი, თბ., 1978, გვ. 150, 154, 165, 198, 200, 205, 222 და სხვ. შტრ. Закон вечности, рассказы, перевод З. Ахвледиани, Тბ., 1979, გვ. 135, 138, 147, 178, 179, 184, 198 და სხვ.).

⁵³ სანიმუშოდ შეიძლება დავასახელოთ ვაზ. „პრავდიდან“ გადმობეჭდილი ერთი წერილი (ნ. შიშინა, აქ ვარსკვლავები ისე ახლოა: „კომუნისტი“, 1983, 20 IV), რომელშიც მოთხრობილია აბასთუმნის ასტროფიზიკური ობსერვატორიის დაარსებისა და მუშაობის შესახებ. ობსერვატორიის დამაარსებელი აკად. ევგ. ხარაძე წერილის რუსულ ვარიანტში, ბუნებრივად, მამის სახელით იხსენიება, ქართულში კი — სწორი ქართული თავაზის ფორმით — **ბათონი ევგენი**.

⁵⁴ ვლ. ფანჩვიძე, ივ. გიგინეიშვილი, დასახ. წერილი.

ბიც ვიხმართ მათ გვერდით (ვთქვათ, იმიტომ, რომ არ ვიცნობთ მიმართვის ობიექტს, არ ვიცით მისი სახელი), მაშინ უმჯობესია ვიხმართ ნეიტრალური დამოკიდებულების აღმნიშვნელი მიმართვის ფორმა მოქალაქე⁵⁷.

ისიც აღსანიშნავია, რომ მიმართვის ფორმულებში მონაწილე ამ, შედარებით ახალი ლექსიკური ერთეულებიდან ყველაზე ფართო მოხმარებისაა **ამხანაგო**, რომელიც დიდი ხანია დამკვიდრებულია ქართველის მეტყველებაში. ქართულმა ენამ ერთგვარად დააქანონა კიდევ ამ სახელის მიმართვად გამოყენების წესები. კერძოდ, **ამხანაგო** (არსებით სახელთან ერთად) მიმართვის აუცილებელი წევრია ჩვენი ყოფის გარკვეულ სფეროებში, საგანგებო სიტუაციებში, ოფიციალურ შეკრებებზე, ახალგაზრდულ ფორუმებზე და ა. შ. ხოლო ამ სახელის მრავლობითი რიცხვის ფორმა (ამხანაგებო!) თითქმის შეუცვლელია ფართო აუდიტორიისადმი მიმართვის დროს.

მიმართვის სხვა სახელებისაგან განსხვავებით **ამხანაგო** ადვილად ეგუება ადამიანის როგორც სახელთან, ისე გვართან მეწყვილეობას. **ამხანაგო დავით და ამხანაგო აბაშიძე** თანაბრად ბუნებრივი ქართული მიმართვებია, ოღონდ განსხვავებულია ამ წყვილთა მოხმარების სფეროები მიმართვის ობიექტისადმი სიახლოვე-სიშორისა და სუბორდინაციის თვალსაზრისით. არის სხვა ნიუანსებიც, რომლებიც ხაზს უსვამს მიმართვის აღნიშნული ფორმის მოქნილობასა და პერსპექტიულობას⁵⁸.

ამგვარად, ქართულ ზეპირმეტყველებაში, სკოლებში, უმაღლეს სასწავლებლებში, ფაბრიკა-ქარხნებში — ყველგან ქართველი ქართველს უნდა მიმართავდეს სწორი ქართული მიმართვით: **ბატონო ივანე, ქალბატონო ანა, პაციცემულო გიორგი, ამხანაგო ირაკლი** და ა. შ. და არა: **ივან პეტროვიჩ, ანა დავიდოვნა, ანდა: ივანე პეტრეს ძე, ანა დავითის ასული** და მისთ. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმას, რომ ქართულად მოაზროვნე კაცის ცნობიერებაში მხოლოდ სახელის (და გვარის) ცოდნა არის საკმარისი ადამიანის ცნობა-დამახსოვრებისათვის, რუსულად მოაზროვნე კი ასევე აუცილებლად მიიჩნევს მამის სახელსაც. ქართველს მეხსიერებისათვის ძალდატანება მოუხდება ყვე-

⁵⁷ მიმართვის ამ ნაირ-ნაირ ლექსიკურ საშუალებებს თანამედროვე ქართული მწერლობა კარგად იყენებს, როგორც მხატვრულ ხერხსაც. ამ მხრივ დასამახსოვრებელ შთაბეჭდილებას ახდენს ნ. დუმბაძის გმირის ბაჩანა რამიშვილისა და პარტიის რაიკომის თანამშრომელთა საუბარი. ამ საუბრისას ნახმარი მიმართვის ფორმების — **ბატონო-სა** და **ამხანაგო-ს** „უწყინარი“ მონაცვლეობა რომანის ამ მონაკვეთის სიტუატურ ქვეტექსტსაც გამჭვირვალეს ხდის და მთელი საუბრის მხატვრულ ეფექტსაც აძლიერებს.

ლა თავისი (თუნდ კარგი) ნაცნობის მამის სახელი რომ მოიგონოს (ალბათ მკრეხელობას ვერც იმას დავარქმევთ, რომ ქართველი ინტელიგენციის დიდ ნაწილს ძალდაუტანებლად ვერ ვაახსენდება ჩვენი გამოჩენილი ეროვნული მოღვაწეების — მწერლების, მხატვრების, კომპოზიტორების მამის სახელები, მაშინ როდესაც შეუცდომლად იცის, რომ პუშკინი **ალექსანდრ სერგეევიჩი** იყო, ლერმონტოვი — **მიხაილ იურიევიჩი**, ჩაიკოვსკი — **პიოტრ ილიჩი** და ა. შ.), ხოლო რუსისთვის ეს სრულიად ბუნებრივი ფსიქიკური პროცესია (ე. წ. აზროვნებითი ფიქსაციაა), რადგან მისთვის მისი მეგობარი, კოლეგა, ნაცნობი ან მეზობელი ვასილი კი არა, ვასილ პეტროვიჩია ან ნინა ივანოვნაა და არა მხოლოდ ნინა. ამ განსხვავებას არ შეიძლება ანგარიში არ გაეწიოს.

ამგვარად, პიროვნებისადმი მიმართვის ფორმების მოწესრიგება თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის სადღესო ამოცანაა. ამ ამოცანის სწორად გადასაწყვეტად საჭიროა ზეპირმეტყველებიდან მთლიანად განიდევნოს სახელითა და მამის სახელით ან მხოლოდ მამის სახელით მიმართვა, მის მაგიერ კი გამოვიყენოთ ისტორიულად კანონიერი და ქართულისათვის ბუნებრივი თავაზის სიტყვები, ეს თავისთავად შეზღუდავს ორიგინალური ლიტერატურის ენაში სახელმამისსახელობით მიმართვის უცხო მოდელის გავრცელებას. უკანასკნელი მწერალმა შეიძლება გამოიყენოს ზომიერად, როგორც მხოლოდ სტილისტიკური ხერხი. მხატვრულ თარგმანში კი მხარი უნდა დაეუჭიროთ სწორედ რუსულისებურ მიმართვას (**აკაკი აკაკიევიჩი-სა და პულხერია ივანოვნა-ს ტიპისას**), როგორც ორიგინალის ეროვნული სპეციფიკის გამოვლენის ერთ-ერთ მოხერხებულ საშუალებას.

საკითხი დაისმის თარგმნილი ინფორმაციებისა და ოფიციალური მიმართვების (ე. წ. აღრესების) შესახებ. ალბათ მართებული იქნება, თუ დავცავთ ენის მიერ უკვე ნაწილობრივ შემუშავებულ სწორ წესს და, როდესაც ინფორმაცია რუს პიროვნებას ეხება, მას მამის სახელით ვახსენებთ (**ვლადიმერ თევდორეს ძემ, სოფიო მიხეილის ასულმა...**), ხოლო თუ ქართველს — ქართული თავაზის სიტყვებით (**ბატონმა..., ქალბატონმა..., ამხანაგმა..., პატივცემულმა... და ა. შ.**). ასევე მოვიქცევით აღრესებშიც: ქართველ აღრესატებს ქართული წესისამებრ მივესალნებით ოფიციალურ საბუთებშიც (**ბატონო გიორგი ან ძვირფასო ბატონო გიორგი ან დიდად პატივცემულო ბატონო გიორგი, მოვილოცავთ...**), ხოლო რუს აღრესატებს მივესალნებით რუსული წესისამებრ (**ძვირფასო იგორ ანდრეის ძევ, მოვილოცავთ...**).

რასაკვირველია, საკითხის მოგვარების პროცესში ბევრი რამ საგანგებო დაკვირვებას და დამოკიდებულებას მოითხოვს (მაგალითად, სახელმწიფოებრივი და ადმინისტრაციული მნიშვნელობის თარგმნილი ინფორმაციები); შეიძლება ზოგი დაბრკოლებაც გაჩნდეს; შესაძლებელია ზოგმა, უკვე ღრმად ტრადიციულმა ფორმამ გამონაკლისის უფლებაც მოიპოვოს. ენა ამგვარ გამონაკლისებს ადვილად მოუყვლის.
